

LIUDYTOJO SĄVOKA LIETUVOS IR KITŲ UŽSIENIO VALSTYBIŲ BAUDŽIAMAJAME PROCESUOSE

Lektorius Raimundas Jurka

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 249 75 96
Elektroninis paštas bpk@ltu.lt

*Pateikta 2003 m. rugsėjo 19 d.
Parengta spausdinti 2004 m. kovo 26 d.*

Pagrindinės sąvokos: liudytojas, sąvoka, apsauga, duomenys, parodymai.
Keywords: witness, definition, protection, data, testimony.

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjami baudžiamojo proceso veiklos dalyvio – liudytojo sąvokos elementai. Įvertinant tai, jog mokslinėje literatūroje šiam proceso dalyviui neskirta dėmesio, liudytojo esmės suvokimo problema yra aktuali dėl keletu priežasčių. Jas lemia šio dalyvio racionalaus teisių bei pareigų įgyvendinimo, jo apsaugos mechanizmo veikimo bei potencialo liudyti byloje užtikrinimo problemos. Šiuo straipsniu siekiama atkreipti dėmesį į tai, kad tik tinkamai suvokus liudytojo sąvoką, jo esmę galima tikėtis šio asmens, kaip nepakeičiamo dalyvio baudžiamajame byloje, egzistavimo. Objektiviųjų bei subjektyviųjų liudytojo sąvokos kriterijų išskyrimas lemia konstruktyvų šio dalyvio procesinio aktyvo, kaip jo sampratos dalies, supratimą.

Įžanga

Baudžiamojo proceso dalyvio samprata apskritai priklauso ne tik nuo jo legitimumo, teisių bei pareigų, bet ir nuo jo sąvokos apibrėžimo. Dalyvio sąvoka baudžiamajame procese siejama su šio asmens procesinio subjektiškumo atsiradimu, realizavimu ir baigtimi. Mokslinėje literatūroje plačiąja prasme kalbama apie tam tikrų baudžiamojo proceso dalyvių procesinę egzistenciją. Pažymėtina, jog literatūroje nuošalyje paliekamas proceso dalyvis, kuris nors iš esmės ir nėra laikomas suinteresuotu dalyviu tiriant bei nagrinėjant baudžiamąsias bylas, tačiau užima vieną iš svarbiausių pozicijų įrodinėjimo, teisingo bylos išsprendimo procese. Tai asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių.

Liudytojo sąvokos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso [1] (toliau – BPK) nuostatos nepateikia, o tik formuluoja bendrąjį šio dalyvio atsiradimo pagrindą, kuriuo remiantis įgyvendinami vieni iš svarbiausių baudžiamojo proceso siekių – išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas (BPK 1 str.); išspręsti bylą (BPK 78 str.). Liudytojo sąvoka siejama ne

tik su šio dalyvio procesiniu subjektiškumu, tačiau ir su jo, kaip proceso dalyvio ir kaip asmens, apsaugos aspektais iki prasidedant, vykstant baudžiamajam procesui ir jam pasibaigus. Taigi tik tinkamai suvokus šio dalyvio definiciją galima teisingai ir racionaliai spręsti atitinkamus klausimus: 1) liudytojų teisių ir pareigų atsiradimo momentas, jų įgyvendinimo galimybes bei materialinės ir procesinės atsakomybės pagrindimas; 2) šių dalyvių, kaip jų parodymų šaltinių, o toliau ir jų parodymų, kaip duomenų (įrodymų) šaltinių, reikšmė įrodinėjimo procese; 3) liudytojo, kaip atitinkamo asmens, dalyvaujančio baudžiamajame procese, statuso sąsajos (arba integralumas) su kitų dalyvių procesiniais statusais; 4) šių dalyvių apsaugos nuo nusikalstamo poveikio galimybės, t. y. apsaugos priemonių taikymo vidiniai ir išoriniai kriterijai.

Straipsnyje, taikant lyginamąjį, loginį, sisteminę analizę, kritikos ir kitus metodus, siekiama atskleisti liudytojo sąvokos turinį bei elementus, egzistuojančius Lietuvos ir kitų užsienio valstybių baudžiamojo proceso teisėje. Siekiant šio apibrėžto tikslo nagrinėjamos tarptautinių teisės aktų nuostatos, tarptautinė teismų praktika, susijusi su liudytojo definicijos klausimais, analizuojami Lietuvos, taip pat kitų užsienio valstybių nacionaliniai baudžiamojo proceso įstatymai, mokslinė literatūra.

Tarptautinių dokumentų nuostatos, apibrėžiančios liudytojo sąvoką

Galima išvardyti nemažai tarptautinių dokumentų – steigiamųjų aktų, sutarčių, susitarimų, konvencijų, deklaracijų, reguliuojančių specifines baudžiamojo proceso veiklos sritis. Dauguma šių aktų susiję su baudžiamojo proceso dalyvių teisių bei laisvių apsaugos aspektais. Tokie konkretūs tarptautiniai dokumentai faktiškai įpareigoja valstybes, kurios išreiškia valią priimti tokius įsipareigojimus, laikytis šių aktų nuostatų savo nacionalinėje teisėje. Nors 1995 m. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo išvadoje dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, konstatavo, jog šiuo metu Europoje bene labiausiai paplitusi vadinamoji *paralelinė* tarptautinės teisės ir vidaus teisės derinimo sistema, kuri grindžiama taisykle, kad tarptautinės sutartys transformuojamos (inkorporuojamos į šalies teisės sistemą) ir toks tarptautinių sutarčių įgyvendinimo būdas įtvirtintas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje [2], tarptautinė teisė palieka valstybėms išimtinę teisę kai kuriais klausimais nustatyti tam tikrų taisyklių turinį ir teisinio reguliavimo objektą. Baudžiamojo proceso teisė, kaip nacionalinės teisės šaka, be kitų klausimų, savarankiškai apibrėžia ir liudytojo statusą. Tarptautinės teisės teorijoje ir praktikoje laikoma, jog liudytojo, kaip kiekvienos valstybės baudžiamojo proceso dalyvio, sąvoka yra išimtinai vidaus teisės klausimas. Tai priklauso nuo valstybėje susiklosčiusių teisės tradicijų, teisinių metmenų, teismų praktikos.

Tačiau ar išties tarptautinė teisė¹ neformuluoja liudytojo sąvokos [3, p. 7–8]? Antai privalomojo pobūdžio tarptautiniai teisės aktai – EŽTK, Baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos, Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikaltamumą ir kt. – nustato tik priemones, kurių susitariančiosios valstybės privalo imtis siekdamos užtikrinti liudytojų apsaugą nuo galimo nusikalstamo poveikio. Tačiau liudytojo statuso apibrėžimo šie dokumentai nepateikia ir tai reiškia, jog palieka valstybėms narėms pačioms apibrėžti šį klausimą. Štai rekomendacinio pobūdžio tarptautiniai dokumentai, kurių nuostatos skirtos priminti ir raginti valstybes narys imtis atitinkamų liudytojų apsaugos užtikrinimo priemonių, šių dokumentų taikymo tikslais vis dėlto formuluoja šių dalyvių apibrėžimus. Taip siekiama teisingai suprasti ir interpretuoti rekomenduojamų procedūrų juridinę prasmę. Kiti tarptautinę teisinę reikšmę turintys dokumentai, nagrinėjantys liudytojų statusą, yra aktai, sudarantys precedentų teisę (angl. – *case law*).

¹ Šiame straipsnyje tarptautinė teisė nagrinėjama klausimu suprantama plačiąja prasme, t. y. apima teorijoje skirstomas tarptautinę teisę ir Europos teisę (Europos Sąjungos teisę) (aut. past.).

1995 m. lapkričio 23 d. Taryba (ES) priėmė rezoliuciją¹ dėl liudytojų apsaugos kovoje su tarptautiniu organizuotu nusikalstamumu [4, p. 0005]. Šios rezoliucijos A paragrafo 1 punkte pateikiama liudytojo sąvoka. Sąvokos formulavimo tikslas šiame dokumente – apibrėžti teisinio reguliavimo objekto turinį, kad bendradarbiaujančios valstybės vienodai suvoktų šio dalyvio statusą. 1 punkte įtvirtinta, jog „liudytojas – tai asmuo, kuris, nepaisant jo teisinės padėties, turi, kompetentingos institucijos nuomone, duomenų arba informacijos, svarbios baudžiamajam procesui, ir ją atskleidus tokiam asmeniui kiltų grėsmė“. Akivaizdu, jog rezoliucijoje siekiama labiau pateikti ne paties liudytojo esminį apibrėžimą, o tokio liudytojo, kaip dalyvio, kuriam gali kilti grėsmė, apsaugos taikymo pagrindą. Pažymėtina, jog liudytojo procesinis identitetas apima kai kuriuos esminius ir tik šiems dalyviams būdingus požymius. Pirma – asmuo, kuris, kompetentingos institucijos nuomone, turi duomenų arba informacijos. Tai reiškia, jog toks asmuo *bet kuria forma turi* duomenų arba informaciją, susijusią su nusikalstama veika. Kadangi anksčiau pateikta sąvoka yra ganėtinai lakoniška ir abstrakti, tikėtina, jog teiginys „kuris turi <...>“ savo prasme atspindi asmens savybę sugebėti teisingai suvokti reikšmingas baudžiamajam procesui aplinkybes ir jas vertinti. Štai Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – Strasbūro Teismas) *Kostovski prieš Nyderlandus* [5] byloje, 24 punkte tiksliai nurodė, jog duomenų ir informacijos turėjimas siejamas su liudytojo suvokimu, jog tai gali būti parodymai tyrimo arba teismo metu. Šis suvokimas siejamas su faktų bei aplinkybių matymu, patirtimi. Antra, ar konkretus asmuo gali būti liudytoju baudžiamajame procese, vertina kompetentinga institucija. Tai taip pat gana neapibrėžta formuluotė ir atskirų valstybių baudžiamąjį procesą įstatymuose ji vertintina skirtingai. Šiomis institucijomis gali būti prokuratūros ar ikiteisminio tyrimo įstaigos (pareigūnai), teismas ar teisėjas, kurie sprendžia konkrečią bylą. Tikėtina, jog tokios kompetentingos institucijos nuomonės turėjimas apie tam tikrą asmenį yra saistomas su oficialumo (legalumo) principo įgyvendinimu baudžiamajame procese. Ir, trečia, duomenys ir informacija, kurią turi atitinkami asmenys, yra svarbi baudžiamajam procesui. Tai vertinamojo pobūdžio požymis. Ar tai, jog konkretūs duomenys bei informacija yra svarbūs baudžiamajam procesui, gali nuspręsti tik kompetentingos institucijos. Tuo tarpu asmuo, kuris, jų nuomone, turi tokių duomenų ar informacijos, lyg ir paliekamas nuošalyje, t. y. neįvertinamas jo gebėjimas suvokti, fiksuoti ir atgaminti informaciją arba išlaikyti tuos duomenis tam tikrą laikotarpį. Taigi rezoliucijoje pateikta sąvoka iš esmės yra lyg ribos, apibrėžiančios šio dalyvio procesinės egzistencijos pagrindus. Ir tai matyti iš teiginio „nepaisant jo teisinės padėties <...>“ prasmės. Teisinės asmens, galinčio būti liudytoju, padėties nustatymas nacionalinėje teisėje ypač svarbus jo materialinei, procesinei atsakomybei pagrįsti. Valstybės narės, kurių šia rezoliucija prašoma užtikrinti tinkamą liudytojų apsaugą atsižvelgiant į šias rekomendacijas, savo vidaus teisės normomis apibrėžia liudytojo definiciją, atitinkančią susiklosčiusias teisės tradicijas, teismų praktiką ir pan.

Kitas ne mažiau svarbus rekomendacinio pobūdžio dokumentas yra 1997 m. rugsėjo 10 d. Europos Tarybos rekomendacija dėl grasinimo liudytojams ir gynybos teisių [6]. Šis dokumentas rekomenduoja valstybėms narėms imtis tobulinti ir racionaliau užtikrinti liudytojų apsaugą bei teises į gynybą siekiant sparčiau ir veiksmingiau plėtoti bendrąją baudžiamąją politiką tarp valstybių narių. Rekomendacijos priedo I paragrafe pateikiamas toks liudytojo apibrėžimas: „liudytojas – tai bet kuris asmuo, kuris, nepaisant jo teisinės padėties pagal nacionalinę baudžiamąjį proceso teisę, turi informacijos, svarbios baudžiamajam procesui <...>“. Matyti, jog apibrėžimas savo struktūra ir turiniu panašus į anksčiau nagrinėtos rezoliucijos pateiktą apibrėžimą. Verta pažymėti, jog rekomendacijos Aiškinamojo memorandumo (toliau – Memorandumas) [7] 40 punkte, formuluojant liudytojo apibrėžimą,

¹ Tarptautinės teisės teorijoje Tarybos (ES) priimamos rezoliucijos, kitų ES institucijų dokumentai – programos, bendros deklaracijos, institucijų susitarimai ir pan., vadinami nestandartiniais (netipiniais aktais), ir jie gali būti apibūdinti kaip dokumentai, iš esmės neturintys teisinio poveikio, nors išimtiniais atvejais galėtų būti vertinami kaip jį turintys (aut. past.). Taip pat žr.: *Cairns W.* Europos Sąjungos teisės įvadas. – Vilnius: Eugrimas, 1999. P. 107–108.

buvo grindžiamos EŽTK 6 straipsnyje pateikta *autonomiška* liudytojo koncepcija, apimančia (tačiau neapribojančia) kiekvieną informacijos turintį asmenį, į kurio parodymus atsižvelgia tribunolas (teismas – aut. past.), vertindamas kaltinimus. Taigi apibrėžiama pagrindinė liudytojo funkcija (pareiga) duoti parodymus, kuriuos vėliau vertina kompetentinga institucija. Pateikta liudytojo sąvoka turėtų būti vertinama plačiaja prasme: tai ne tik sąvoka, apibrėžianti kaltinimo liudytojus (kaip siūlo Grasinimo liudytojams ir gynybos teisių ekspertų komitetas), bet ir gynybos liudytojus (kaip siūloma anksčiau aptartoje Tarybos (ES) rezoliucijoje 95/C 327/04). Konstatuotina, jog išskirdama gynybos ir kaltinimo liudytojus rekomendacija iš tikrųjų išplečia liudytojo sąvokos esmę. Tačiau koks viso to tikslas? Atsakymas į šį klausimą siejamas su galimu nusikalstamu poveikiu bei grasinimais liudytojams. Kaip rodo praktika, dažniausiai kėsinamasi arba grasinama kėsintis į kaltinimo liudytojus. Tačiau, kita vertus, grėsmė kyla ir gynybos liudytojams, kuriems neretai daroma neteisėta, tiesioginė arba netiesioginė teisėsaugos pareigūnų, tiriančių bylą, įtaka. Reikia pridurti, jog Memorandumas visai pagrįstai į liudytojo sąvoką įtraukia ir kaltinamojo (įtariamojo) bendrininkus.

Rekomendacijoje formuluojamu liudytojo apibrėžimu galima remtis tik taikant šį dokumentą. To negalima pasakyti apie nacionalinę teisę, kurios atžvilgiu šis apibrėžimas nėra išsamus ir konkretus. Taigi valstybės narės, vadovaudamosi šia rekomendacija, gali išplėstai aiškinti liudytojo sąvoką neperžengdamos nacionalinių baudžiamojo proceso įstatymų nuostatų.

Kiti tarptautinės teisinės reikšmės dokumentai, komentuojantys liudytojų statusą, yra konkrečios bylos arba kitaip – precedentų teisė. Tarptautinėje praktikoje apibrėžiant liudytojo sąvoką ypač akcentuojamos *Isgro prieš Italiją* [8] ir jau anksčiau minėta *Kostovski prieš Nyderlandus* bylos. Trumpai apžvelgsime pastarąją.

Kostovski prieš Nyderlandus byloje¹ Strasbūro Teismas gana tiksliai suformulavo liudytojo esmę. Minėtos bylos 40 punkte Teismas liudytoją aiškina kaip asmenį, turintį *autonomiško interpretavimo* (angl. – *autonomous interpretation*) savybę [9, p. 88–89]. Ir tai visiškai akivaizdu. Juk liudytojas, kaip proceso dalyvis, savarankiškai, savo valios pastangomis stebi (absorbuoja) ir fiksuoja tam tikrus išorės faktus arba įvykius, kurie vyksta jį supančioje aplinkoje. Taigi jo autonomiškumas siejamas tik su jo asmeniu, jo vidiniais įsitikinimais arba susiformavusia (taip pat dar besiformuojančia) vertybių skale, pagal kurią šis asmuo turi galią *vertinti* tam tikrą informaciją arba *gauti* duomenis. Ir tai visiškai nereiškia, jog toks asmuo jau suvokia, jog jo turima informacija ar duomenys yra arba gali būti svarbūs baudžiamajam procesui. Antai informacija, kurią liudytojas gali interpretuoti, pradedama suvokti ankščiau, nei jis tampa oficialiu proceso dalyviu, kurio pareiga – duoti parodymus (perteikti visą jam žinomą informaciją) pareigūnams arba kitoms kompetentingoms institucijoms, tiriančioms atitinkamą bylą.

Taigi galime daryti išvadą, jog liudytojas, galintis savarankiškai interpretuoti jam žinomą informaciją, yra tas proceso dalyvis, kuris, žinodamas tam tikras aplinkybes bei faktus, suteikia visą jam žinomą ir suvokiamą informaciją apie tiriamą įvykį. Tik savo fizinių ir psichinių gebėjimų dėka toks asmuo gali laisvai interpretuoti visą informaciją, t. y. ją prisiminti, suprasti taip, kaip sugeba, ir objektyviai pateikti kaip parodymus.

Liudytojo sąvokos problema Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje

Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje nėra suformuluota liudytojo sąvoka. Teisinė doktrina ir teismų praktika kuria tik pavienius šio dalyvio sąvokos apibrėžimo kriterijus, t. y. momentą, nuo kada šis asmuo tampa liudytoju, jo teises bei pareigas, materialinės ir procesinės atsakomybės pagrindus ir pan. Tačiau visa tai vargu ar galima pavadinti sąvokos turi-

¹ Strasbūro Teismas nagrinėjo šią bylą dėl EŽTK 6 straipsnio, 3 (d) paragrafo pažeidimo kaltinant Slobodaną Kostovskį dėl 1979 m. padarytų sunkių nusikaltimų Stokholme. Esminis klausimas, kuris buvo sprendžiamas byloje, – tai anoniminių liudytojų (kaltinimo liudytojų) apklausa pažeidžiant kaltinamojo teisės į gynybą užtikrinimą.

niu, galbūt nebent tik maža jos dalimi. Tai tik vadinamųjų išorinių (objektyviųjų) įstatyme formuluojamų liudytojo sąvokos kriterijų visuma. Šie objektyvieji kriterijai yra juridinis pamatas siekiant apibrėžti asmens tapimą konkrečiu proceso dalyviu. Tačiau baudžiamojo proceso įstatyme tiesiogiai nekalbama apie žmogaus valios išraišką jam atsidūrus situacijoje, kurioje vyksta nusikalstama veika ar kiti su ja susiję faktai, ir šios valios santykį su patvirtinimu to, ką šis žmogus matė ar kitaip suvokė (girdėjo, lietė, užuodė ir t. t.) [10, p. 205]. Todėl galima kelti klausimą, ar faktinės situacijos santykis su žmogaus valia ir suvokimu sukuria potencialą kaip pajėgumo laipsnį tapti liudytoju baudžiamojoje byloje? Čia pradeda vyrauti vidiniai (subjektyvūs) kriterijai.

BPK 78 straipsnyje iš esmės formuluojamas tik juridinis liudytojo šaukimo pagrindas. Baudžiamojo proceso teisės teorijoje taip pat neapibrėžiama liudytojo sąvoka. Tačiau, anot autorių M. Kazlausko, J. Rinkevičiaus, N. E. Pavlovo, J. K. Orlovo, liudytojo sąvoka siejama su šio asmens procesinio statuso įgijimu nuo tam tikro momento. Todėl liudytoju baudžiamajame procese, vadovaujantis bendra taisykle, pripažįstamas tik toks asmuo, kuris baudžiamojoje byloje šaukiamas duoti parodymus [11, p. 115]. Kitaip tariant, asmuo įgyja liudytojo procesinį statusą nuo to momento, kai jis šaukiamas liudytoju. Liudytojo procesinę padėtį lemia jo šaukimo dalyvauti byloje tikslas – siekimas gauti iš jo išsamią įrodomąją informaciją apie reikšmingas bylai aplinkybes, kurias jis suvokė [12, p. 5]. Pabrėžtina, jog toks liudytojo statuso atsiradimo momentas, kaip jo sąvokos dalis, siejamas tik su išoriniu kriterijumi, kurį įvertina ir pasirenka atitinkami baudžiamojo proceso dalyviai, t. y. ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokuroras arba teisėjas (teismas). Tad esminis veiksnys, lemiantis šį įvertinimą ir pasirinkimą, yra objektyvios įvykių aplinkybės, sudarančios galimus liudytojo parodymus kaip objektyvų bylos elementą. Tačiau ar teisinga būtų manyti, jog anksčiau išvardyti pareigūnai gali savarankiškai lemti kito asmens (liudytojo) pajėgumo laipsnį būti realiu dalyviu baudžiamajame procese? Galima teigti, jog BPK 78 straipsnio formuluotė – „<...> gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino <...>“, pernelyg statiškai vertina liudytojo procesinio subjektiškumo elementą – procesinį veiksnumą. Pažymėtina, kad turėjimas duomenų apie tai, jog asmuo žino kokių nors bylai išspręsti turinčių aplinkybių, lemia dviprasmišką situaciją, kuri atsižvelgiant į susiklosčiusias aplinkybes gali būti suprantama nevienareikšmiškai. Antai slaptą sekimą atlikusių pareigūnų objektyvaus liudijimo pajėgumo laipsnis yra neabejotinas dėl jų tiesioginio dalyvavimo atliekant procesinius veiksmus (BPK 160 str.). Tačiau, pavyzdžiui, ar vakare pro langą įvykį matęs mažametis ar pagyvenęs žmogus objektyviai gali būti pripažįstamas kaip asmuo, kuris žino, t. y. kuris yra potencialus objektyviai suvoktos informacijos turėtojas (nešėjas)? Šiuo požiūriu tiesiog būtina atkreipti dėmesį į subjektyviųjų kriterijų įtaką.

Iš viso to paaiškėja, jog liudytojo sąvokos suvokimas lemia daugelį svarbių dalykų. Ši sąvoka jokių būdu negali būti iki galo išgryninta, nes šis proceso dalyvis ir jo statusas tiesiogiai siejamas su duomenimis (įrodymais) baudžiamajame procese. Tai lyg vienas smulkių įrodymų teisės elementų, taip pat ir asmens teisių apsaugos baudžiamajame procese instituto dalių. Faktas, jog BPK nėra pateikiama liudytojo sąvoka, o tik juridinis šio dalyvio šaukimo duoti parodymus pagrindas, lemia poreikį plačiau ir išsamiau atskleisti tapimo liudytoju potencialą. Pirma, būtina įsidėmėti, jog asmuo pats turi suvokti ir objektyviai gali perteikti savo žinias, galinčias būti reikšmingomis baudžiamajame procese. Jo šaukimo faktas reiškia tik juridinės pareigos įgyvendinimą nuo to momento, kai gaunama duomenų, jog konkretus asmuo galbūt žino kokių nors bylai reikšmingų aplinkybių. Visa tai yra pagrindas manyti, jog asmuo, dar nebūdamas šaukiamas duoti parodymus ir suvokiantis bei gebantis perteikti informaciją, jau turi liudytojo potencialą, *a priori* subjektiškumą. Vėliau šis pagrindas, tikėtina, sukurs tvirtą pagrindą racionaliam liudytojo juridiniam statusui įgyvendinti ir jo teisėms bei laisvių apsaugos mechanizmui veikti. Tai, kad asmuo, dar neturėdamas oficialaus liudytojo statuso, jau žino tam tikras nusikalstamos veikos aplinkybes ir jas suvokia kaip svarbias, yra pagrindas asmenims, padariusiems nusikalstamą veiką, daryti poveikį tokiam asmeniui, kad šis, vėliau tapęs liudytoju, susilaikytų nuo objektyvių parodymų arba kitaip slėptų ar vengtų

teikti teisingą informaciją. Tad liudytojo sąvoka apima ir juridinius, ir nejuridinius šio dalyvio apibrėžimo elementus.

Antai jau pokario metais besiformuojanti baudžiamojo proceso teisės teorija apibrėžė liudytojo parodymų esmę – tai, kas jam asmeniškai yra žinoma [13, p. 269]. Tai leidžia manyti, jog liudytojo esmę lemia ne tik kiti baudžiamojo proceso dalyviai (pareigūnai), bet ir paties asmens, galinčio turėti liudytojo statuso potencialą, suvokimas to, jog jis tikrai žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių ir netrukdomai gali juos perteikti bylą tiriantiems pareigūnams. Ši aplinkybė kai kurių Europos valstybių baudžiamojo proceso įstatimuose yra netgi teisiškai įtvirtinta. Estijos BPK 51 straipsnis, apibrėžiantis liudytojo parodymus, numato, jog „kaip liudytojas gali būti apklausiamas bet kuris asmuo, apie kurį yra duomenų, jog jam yra žinomi faktai, turintys reikšmės baudžiamajai bylai, ir kuris gali duoti teisingus parodymus apie tuos faktus“ [14]. Čia galėjimas duoti teisingus parodymus siejamas su paties liudytojo procesiniu veiksmu. Ši aplinkybė verta dėmesio ir praktiniu požiūriu dėl vienos priežasties: minėtas Estijos BPK straipsnis lyg ir įpareigoja tyrimą atliekančius pareigūnus šaukti ir apklausti ne tik, jų nuomone, galinčius būti liudytojais asmenis, bet ir atsižvelgti į aplinkybę, jog šie asmenys turi suvokti savo galimą procesinį aktyvą. Italijos BPK 194 punktą [15], nustatantis įrodymų dalyką ir ribas, liudytoją apibrėžia taip: „liudytojas yra tas, kuris apklausiamas apie faktus, sudarančius jo patyrimo dalyką“. Ši įstatymo nuostata gana išsamiai atspindi šio dalyvio sąvokos objektyviusius ir subjektyviusius kriterijus. Teisinga ir tai, jog vadinamasis aplinkybių žinojimas ateina per patyrimo procesą. Ganėtinai atsargiai vieną iš liudytojo sąvokos elementų – jo šaukimo apklausai momentą, formuluoja Bosnijos ir Hercegovinos BPK. Šio kodekso 81 straipsnis numato, jog „Liudytojai yra apklausiami tuomet, kai yra tikimybė, jog jų parodymai gali suteikti informacijos apie pažeidimą, pažeidėją ar kitas svarbias aplinkybes“ [16]. Matyti, jog šiose nuostatose vyrauja prielaida apie asmens tikėtiną potencialą būti liudytoju. Tai formuoja ir dvilypį liudytojo suvokimą. Viena vertus, liudytojas yra tas, kuris, pasak bylos aplinkybių, žino bylai išspręsti reikšmingų aplinkybių, kita vertus, liudytojas yra toks asmuo, kuris savo patirtimi suvokė ir geba duoti parodymus apie jam žinomus faktus. Rusijos Federacijos BPK 56 straipsnio 1 dalis, apibrėžianti liudytojo statusą, numato, jog „Liudytojas yra asmuo, kuriam gali būti žinomos kokios nors aplinkybės, turinčios reikšmės baudžiamosios bylos ištyrimui ir išnagrinėjimui, ir kuris yra šaukiamas duoti parodymus“ [17, p. 119–121]. Ši nuostata, be abejo, reiškia, jog kaip pagrindas šaukti asmenį liudytoju yra atitinkami duomenys, rodantys galimybę, jog tam tikras asmuo turi kokios nors informacijos apie aplinkybes, turinčias reikšmės baudžiamajai bylai. Tai dar kartą patvirtina anksčiau iškeltą hipotezę, jog vienas iš esminių liudytojo sąvokos elementų, gebančių atskleisti šio dalyvio statuso prasmę, yra tai, jog visuomet egzistuoja asmens žinojimo ir galėjimo perteikti šias žinias kaip parodymus svyruojantis potencialas. Ir labai svarbu, jog šį subjektyvųjį kriterijų suvoktų baudžiamojo proceso veiklos pareigūnai. Priešingu atveju šio kriterijaus ignoravimas arba dėmesio nesutelkimas gali lemti liudytojo, kaip nepakeičiamo dalyvio, galinčio suteikti teisingos informacijos, potencialo praradimą. Tam pagrindų gali būti daug. Tai fizinės, psichinės ar intelektualinės apsaugos jausmo eliminavimas, pavyzdžiui, apklausą atliekančio pareigūno ir liudytojo savitarpio ryšio nebuvimas, emocinė arba fizinė artimųjų, giminių, draugų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų (kaltinamųjų), jų gynėjų, atstovų įtaka ir t. t.

Anglosaksų teisinės sistemos valstybėse liudytojas dažniausiai suvokiamas per jo procesinį veiksmumą. Čia liudytojai suprantami dvejopai [18, p. 44–45]. Pirma, liudytojais laikomi ekspertai bei kiti asmenys, turintys asmeninių žinių, susijusių su byla. Tokiais atvejais prokurorai gali kviesti šiuos asmenis duoti parodymus apie pirštų atspaudus, kraują, DNR ir kitus mokslinius įrodymus. Antras liudytojų tipas, paplitęs ir kontinentinės teisinės sistemos šalyse, yra asmenys, kurie turi asmeninių žinių, susijusių su nusikalstama veika (angl. – *eyewitness*). Šių liudytojų parodymai gali būti svarbūs tiek kaltinimo, tiek ir gynybos šalims. Jie taip pat kviečiami duoti parodymus įteikiant šaukimą *ad testificandum*. Mokslinėje literatūroje per įrodymų sampratą gana aiškiai atskleidžiama liudytojo potencialo esmė – įrodymai

renkami per liudytojo parodymus, o parodymai yra neatsiejami nuo šio dalyvio asmeninės patirties bei žinių, kurias jis tikrai gali perteikti duodamas objektyvius parodymus [19, p. 487]. Todėl žinomas amerikiečių baudžiamojo proceso mokslo plėtotojas Rolando V. del Carmenas apibendrina ir siūlo šiuos liudytojo sąvokos formulavimo subjektyvius kriterijus: a) liudytojo galėjimą bendrauti; b) pareigos sakyti tik tiesą supratimą; c) asmeninių žinių apie faktus turėjimą [20, p. 366].

Apžvelgus skirtingas pozicijas dėl liudytojo sąvokos apibrėžimo konstatuotina, jog pati sąvoka yra tik sudėtinė juridinio šio asmens atsiradimo pagrindo baudžiamojo proceso veikloje dalis. Todėl laikantis nuoseklumo ir objektyviųjų bei subjektyviųjų kriterijų susietumo liudytojo sąvoką derėtų suskaidyti į šias struktūrines dalis: 1) procesinį liudytojo statusą asmuo įgyja nuo to momento, kai jis šaukiamas į apklausą; 2) tam tikri dalyviai (ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokuroras ar teismas) turi duomenų apie šį asmenį, kad jis *gali* žinoti kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių; 3) minėti pareigūnai formuoja tik galimybę, o ne faktą, jog šis asmuo žino kokią nors informaciją; 4) ir šis asmuo (liudytojas) gali duoti parodymus – yra laisvas įgyvendinti savo procesinį aktyvą. Vadovaudamiesi anksčiau išskirtomis sąvokos dalimis siūlytume BPK 78 straipsnio dispoziciją išplėsti ir formuluoti taip: „Kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis gali žinoti kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių, ir kuris gali duoti teisingus parodymus apie šias aplinkybes.“

Išvados

1. Liudytojo sąvoka baudžiamajame procese siejama su šio subjekto teisinio statuso atsiradimu, įgyvendinimu, t. y. jo teisių ir laisvių apsauga, materialine ir procesine atsakomybe bei šio statuso baigtimi.

2. Tarptautiniuose teisės aktuose, reglamentuojančiuose vieną ar kitą baudžiamojo proceso klausimą, formuluojamos bendrosios nuostatos, skirtos susitariančiosioms valstybėms vienodai suprasti šių aktų taikymo sritį. Kalbant apie liudytojų sąvoką šiuose aktuose, šių dalyvių apibrėžimai pateikiami tik neprivalomojo pobūdžio tarptautiniuose aktuose (memorandumuose, aiškinamuosiuose raštuose ir pan.). Šie apibrėžimai yra daugiau modelinio pobūdžio. O tai reiškia, jog kiekviena valstybė savo nacionalinėje teisėje kuria šio dalyvio sąvokos ribas vadovaudamasi teisės tradicijomis, teismų praktika ir pan.

3. Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje liudytojo sąvoka nėra pateikiama, o tik kuriamas šio dalyvio šaukimo duoti parodymus teisinis pagrindas. Iš šių nuostatų galima matyti, jog teisiniu lygmeniu Lietuvoje apibrėžiami tik objektyvieji liudytojo sąvokos kriterijai, t. y. jo šaukimo momentas, teisės bei pareigos ir pan., priskirtini formalaus pobūdžio elementams. Tačiau atlikus užsienio valstybių mokslinės bei praktinės patirties analizę matyti, jog labai svarbu pabrėžti ir būtinus subjektyvius liudytojo sąvokos kriterijus, apimančius socialinio, psichologinio pobūdžio elementus, t. y. suvokimą ir galėjimą objektyviai perteikti visą jam žinomą informaciją, ir tai, jog dar nebūdamas oficialiu proceso dalyviu šis asmuo jau gali turėti liudytojo, kaip informacijos turėtojo, potencialą, ir dėl to dažnai iškyla pagrindas užtikrinti tokio asmens, vadinasi, ir jo parodymų teisingumo bei objektyvumo, apsaugą.

LITERATŪRA

1. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodeksas // Žinios. 2002. Nr. 37-1341.
2. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žinios. 1995. Nr. 9-199.

3. Briefing paper on legal issues and witness protection in criminal cases / by Mark Mackarel, Fiona Raitt and Susan Moody. – Edinburgh: „The Scottish Executive Central Research Unit“, 2000.
4. Official Journal of the European Communities. C 327, 07/12/1995.
5. **Kostovski V.** Netherlands Judgement of 20 Nov. 1989, Series A., No. 166 (Applic. No. 11454/85) (1990) 12 EHRR 434 // Publications of the European Court of Human Rights. Series A: Judgements and Decision.
6. Recommendation No.R (97) 13 on Intimidation of Witnesses and Rights of the Defence (Council of Europe).
7. Explanatory Memorandum. Recommendation No.R (97) 13 on Intimidation of Witnesses and Rights of the Defence (Council of Europe).
8. **Isgro V.** Italy Judgement of 19 Feb. 1991, Series A, No. 194-A (Applic. No. 11339/85). Publications of the European Court of Human Rights. Series A: Judgements and Decision.
9. Marianne Holdgaard. The right to Cross–Examine Witnesses – Case Law under the European Convention on Human Rights // Nordic Journal of International Law, 2002.
10. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys (1-220 straipsniai) / Ats. red. Gintaras Goda. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
11. **Павлов Н. Е.** Субъекты уголовного процесса: учебное пособие для юридических вузов. – Москва: Новый юрист, 1997.
12. **Kazlauskas M., Rinkevičius J.** Asmenų parodymai baudžiamajame procese. – Vilnius, 1991.
13. **Вышинский А. Я.** Теория судебных доказательств в советском праве. – Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1950.
14. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонии // Правовые акты Эстонии. 2000-08-21. No. 36.
15. Codice Di Procedura Penale Di Italia. Gazzetta Ufficiale. Nr. 477. 1988.
16. Law on Criminal Proceedings of the Federation of Bosnia and Hercegovina // Official Gazette of the Federation of Bosnia and Hercegovina. July 29, 2003. No. 36/03.
17. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации в редакции Федерального закона от 29 мая 2002 года / Под общ. и научн. ред. д. ю. н., проф. А. Я. Сухарева. – Москва: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2002.
18. Criminal Procedure and the Constitution / by Daniel E. Hall. – Boston: Delmar Publishers, 1997.
19. Evidence / by Mueller Kirkpatrick. 2nd edition. – New York: Aspen Law & Business, 1999.
20. Criminal Procedure: Law and Practice. 2nd edition / by Rolando V. del Carmen. – Pacific Grove, 1991.

The Definition of Witness in Lithuanian and Foreign Criminal Procedure

Lecturer Raimundas Jurka

Law University of Lithuania

SUMMARY

This article contains the analysis of the participant of criminal procedural activity – witness definition. Evaluation of witness’ definition is very urgent, because there is not enough attention given in the scientific literature for this problem. This field has an importance and topicality for several reasons. Firstly, the urgent thing is rational realization of witnesses’ rights and duties. The second one is the effect of the protection mechanism and the problems of the realization of giving the testimony potential. That is why this article is directed to give an attention to the apprehension of essence of the witness definition, in order to have this participant as irreplaceable one in the criminal procedure thereof. The separation of system of objective and subjective aspects of witness definition determines constructive apprehension of this participant’s procedural asset. One of the most famous cases in the Strasbourg Court practice was Kostovski vs. Netherlands. The main statement in this case was made by the Court: “A statement by a witness is understood to be his statement, made in the investigation

at the trial, of facts or circumstances which he himself has seen or experienced.” And this reflects both sides of witness potential in order to testify: objective (its outside expression) and subjective (its inside expression).

Having analyzed the essential factors, the author made the following conclusions:

- determination of the witness definition has close connection with the legal status of this participant, the protection mechanism of his rights and freedoms, substantive and procedural legal responsibility;*
- analyzing international practice and case-law, the definition of witness is only given by non-obligatory nature international instruments. Therefore, those definitions are alike the models of general nature. That is why Contracting States have to set the limits of the present definition in accordance with the provisions and practice in domestic law;*
- the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania constrains only the legal basis for summoning the witnesses. In contrary with the practice of foreign countries, the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania does not consider the objective and subjective aspects of the witness definition and this is not a positive feature. It is necessary to specify these aspects, because of this will be the main step going towards the optimal participation of witnesses in criminal procedural activity.*

